

**ПРИТЧА ЯК ФОРМА ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ МАКРО- І МІКРОКОСМУ ЛЮДИНИ У ПРОЗІ
В. ГОЛДІНГА І В. ШЕВЧУКА**

Поняття “повчальність”, “дидактизм”, “притчовість” є ланками одного семантико-асоціативного ланцюжка. Увиразнюючи не лише змістові, а й жанрові ознаки тексту, притчовість означає “сукупність поетичних засобів літературного образотворення, яка має на меті максимальну типізацію персонажів, їх абстрагування за збереження наочності” [4, 273]. Як форма граничного узагальнення притча пропонує так само гранично узагальнені типи відносин, репрезентуючи моделі функціонування суспільства і поведінки окремої людини, зовнішнього по відношенню до неї світу – макрокосму і внутрішнього, психологічного часопростору – мікрокосму.

У світовій літературі ХХ – поч. ХХІ ст. притчові ознаки актуалізуються, оскільки все настійнішими стають пошуки нового філософського підґрунтя, морального опертя для буття людини в новому часі, в іншому, у порівнянні з попереднім, природному, суспільно-історичному, культурно-цивілізаційному просторі. Так, притчовими за своєю сутністю є багато творів англійського й українського письменників В. Голдінга й В. Шевчука. Представники різних літератур, як митці, вони формувалися під впливами своїх середовищ, подій війни (В. Голдінг, В. Шевчук), перебування у тоталітарній державі (Вал. Шевчук); життєвий досвід, ментальні особливості нації, яку вони репрезентують (український кордоцентризм, англійська філософія “здорового глузду”, екзистенціально-межове мислення, релігійний екзистенціалізм), є тими позапоетикальними чинниками, що допомагають зрозуміти притчовий характер їх творів [5, 7].

Творчість В. Голдінга вивчали такі літературознавці, як: Б. Бігун, Л. Безобразова, А. Градовський, О. Каніболоцька, Н. Ліщинська, С. Павличко, В. Скороденко, Л. Тарнашинська, А. Шпиталь, С. Ярошевець та ін. Численні публікації на паперових носіях та інформація в Інтернеті свідчать про те, що В. Голдінг є одним із найвидатніших письменників ХХ ст. Усі його твори виявили велике обдарування митця, однак найбільш відомим залишається перший роман-притча, роман-парабола “Володар мух”. Автор змалював внутрішній світ, екзистенцію людини (дітей і підлітків) у межових ситуаціях, змусив замислитися над причинами породження зла, насилля, над тим, що сучасному суспільству бракує добра, сердечності, гуманізму.

Аналізу творчості В. Шевчука присвятили свої праці Т. Бледних, А. Горнятко-Шумилович, Н. Городнюк, Н. Євхан, М. Жулинський, А. Кравченко, Р. Лихоград, Н. Ліщинська, Т. Монахова, М. Павлишин, Л. Тарнашинська та ін. Письменник вражає розмаїттям тем і вишуканістю стилю. Він запропонував читачеві історичну, міфологічну, апокрифічну, притчову прозу, багато в чому споріднену своєю поетикальною парадигмою з романами В. Голдінга.

Спроби порівняльного вивчення творчості зазначених письменників уже здійснювалися, зокрема Н. Ліщинською, Л. Тарнашинською та ін., однак, торкаючись проблеми художнього відтворення стосунків людини із середовищем (зовнішній хронотоп), страху, жорстокості, страждання (внутрішній хронотоп), учені ще не вичерпали означеної проблеми.

Типологічні сходження прози В. Голдінга і В. Шевчука особливо яскраво простежуються у формозмісті їх притчових творів, так само як і відмінності свідчать про “самість”, оригінальність двох великих майстрів.

У романі В. Голдінга “Володар мух” уповні втілилися притчова форма і притчові ідеї. Якщо зважити на те, що для притчі головне не змалювання, а вираження смислу, то усім змістом роману письменник намагався висловити актуальну й сьогодні думку про те, що найбільшою загрозою людству є воно саме, ті цивілізаційні реалії й суспільні відносини, які є продуктом його життєдіяльності. Однак роман містить ознаки не лише притчі, а й притчі-параболи, оскільки образам і перипетіям сюжету надано символічного змісту. І цей символічний зміст щоразу по-своєму буде інтерпретуватися новим поколінням читачів, що вкладатимуть його у хронотоп свого буття.

Аналізуючи роман В. Голдінга “Володар мух”, критики доволі часто використовують морфему ‘анти’. Вони говорять про антиробінзонаду, антиутопію. Однак автор протиставляв свої твори антиутопіям. Загальновідомо, що він хотів спочатку написати пародію на роман Р. Баллантайна “Кораловий острів”, де йшлося про хлопчаків, яким згуртованість, дружба допомогли подолати перемогти зло. “Володар мух” став своєрідною частиною полеміки щодо згаданого твору, а сам Голдінг зазначив, що “до читива для хлопчаків” його історія не має “ніякого відношення” [7]. На відміну від роману Баллантайна, у В. Голдінга діти потрапляють на безлюдний тропічний острів після катастрофи і, забувши про недавні бомбардування й аварію, віддаються стихії природи, пригоди, гри. “Однак гра стає іспитом

для людської природи...” [3, 25] Ральф, Роха, Саймон, Джек, Роджер, Ерік і Сем та інші діти змушені робити важкий вибір, і необхідність вибору збуджує в них нелюдські інстинкти. Логіки, розуму, навичок суспільного життя виявилось недостатньо, щоб діти та підлітки урятувалися від озвіріння. Отже, В. Голдінг пародіює, травестує колізії роману свого попередника; змальовуючи переродження людей на дикунів, автор ніби говорить: “Дивіться, дивіться, дивіться – ось яка вона, якою я її бачу, природа найнебезпечнішої з усіх тварин – людини” [7].

Зовнішнє буття в попередньому часі і просторі накладає відбиток на поведінку дітей. Вони намагаються створити певну суспільну організацію за зразком тієї держави, де жили раніше. Діти “демократично” обирають лідера, однак далі відбуваються страшні зміни. “Демократія перетворюється на тотальне правління самозваного вождя, цивілізована громада обертається на плем’я, а його члени – на диких звірів” [1, 6]. С. Павличко зазначає, що “у “Володарі мух” В. Голдінг моделює ситуацію, за якої острівна мікроцивілізація рухається в регресивному напрямі, більше того, письменник переконаний в об’єктивності такого руху. Роман Голдінга у метафоричний спосіб підриває саму ідею здорового глузду, а також раціоналізм як політичну теорію, не здатну захистити людей від звірства” [1, 7].

На думку англійського письменника, зло сидить всередині кожної особистості як частина її самої, її мікрокосму і штовхає на страшні, іноді абсурдні вчинки. За В. Голдінгом, людське зло є природним, воно пояснюється роз’єднаністю основних іпостасей людини: тваринного начала, раціоналізму, ірраціоналізму та моралі. Письменник кладе їх конфліктність в основу архітекτονіки внутрішнього світу своїх алегоричних персонажів.

Твори В. Голдінга і В. Шевчука спираються на категорію “колективного” або “суспільного зла”, що здатне поширюватися через колективне підсвідоме. В обох романах представлено алегоричні “імперії зла”. Моральний вибір в українського та англійського письменників пов’язаний із волею людини та поняттям “здорового глузду”. Межі добра і зла визначає сама людина, це значною мірою залежить від її переконань [5, 12–13].

Змістовий аналіз тексту переконує в тому, що психологічним чинником зла є перш за все страх. Автор художньо досліджує його анатомію, показує, що вперше діти відчувають страх тоді, коли усвідомлюють свою самотність на острові. Роха говорить: “– Всі загинули... а ми на острові. Ніхто не знає, де ми... Ми тут можемо залишитися до смерті...” [1, 20]. Діти ще не розуміють усієї загрозовості ситуації, але відчуття небезпеки вже існує в обмеженому островом просторі, автор передає його через змалювання стану природи. Після слів Рохи “спека неначе виросла, набравши загрозової ваги, лагуна наступала... сліпучим блиском”, а натиск сонця став зловорожим [1, 20]. Ральфа острів від самого початку зустрів непривітно, ніби передвіщаючи наступні події: “Берег наїжачився кронами пальм, наче пір’ям. Вони стояли чи нахилилися, вигиналися проти ясного неба, а їхні зелені пера здіймалися на сто футів над землею. Земля під ними, поросла колючою травою, була розпанахана корінням повалених дерев, укрита гнилими кокосовими горіхами та молодими паростками. Здаду стояла темна стіна лісу...” [1, 14].

Спочатку діти відчувають агресію від оточуючого середовища, а далі самі стають її джерелом. Поступово у романі формується образ звіра-зла. Після першого невдалого полювання на свиню й природного, спонтанного питання до Джека: “– То чому ж ти...” – автор говорить, що хлопці “чудово знали чому: страшно було уявити, як жажливий ніж упаде й уріжеться в живу плоть, нестерпний був вигляд крові” [1, 41]. Однак метаморфози гри поступово привчають дітей до зла. Ланцюжками цих метаморфоз є маска, за якою ховався Джек, ритуали; наступний крок – колективний “екстаз” після першої крові; далі – відмова від усіма схвалених правил, гра, коли Роберт удає свиню; колективне полювання на справжню свиню, під час якого гра вже перестає бути грою. У боротьбі зі страхом, викрикуючи ритуальне: “Звіра – бий! Горло – ріж! Кров – спути!”, – натовп нажаханих дітей втрачає глузд, не розуміє того, що відбувається насправді, не бачить очевидного й жорстоко вбиває людину – Саймона. Здичавілі діти “навіть під дощем... могли побачити, який він маленький, цей звір; і вже його кров заплямувала пісок” [1, 191]. Однак якщо смерть Саймона не була результатом свідомого нападу, а лише наслідком страху, то Роха вбивають навмисне, свідомо й жорстоко. Доброта, здоровий глузд Рохи не можуть протистояти психології дикунів. Близнюків беруть у полон, і Ральф залишається один. Але й на нього починається жорстоке полювання. Ланцюг жорстокості, бездушності вивершено, внутрішній світ дітей вщент заповнено злом.

Саймон – улюблений персонаж самого автора – здогадується, що причина зла – у самих хлопцях, саме через свій власний страх вони поступово звикають творити зло, перетворюються на нелюдей. Епізоди прозріння хлопця, який страждає на психічні розлади, виписані В. Голдінгом дуже майстерно, сильно, психологічно вмотивовано. Крізь марення дитини, яка споглядає жахливу свинячу голову, обсілу мухами – Володаря Мух, – і відчуває безмежний страх, проступає реальна ситуація, у якій міфічний Звір,

Зло – це і є самі підлітки: “–Я застерігаю тебе. Я можу розлютитися. Ясно? Ти нам не потрібен. Ти зайвий. Зрозумів?.. / Саймон зауважив, що дивиться в широку пащеку. В ній зяяла чорнота, чорнота розросталася. / – А то, – пригрозив Володар Мух, – ми тебе коцнемо. Ясно? Джер, Роджер, Моріс, Роберт, Біл, Роха, Ральф. Коцнемо тебе. Ясно? / Саймона ковтнула пащека. Він упав непритомний” [1, 180].

Отже, в романі “Володар мух” зло спричинюється страхом. Змальовуючи прояви зла в поведінці й світосприйнятті персонажів, В. Голдінг пов’язує проблеми зла і свободи вибору, розкриває механізм моральної деградації особистості, який реалізується через неможливість опанувати себе і проявляється у знуванні над іншими (авторитаризм) чи над собою (деструктивність) або як механічний конформізм, який характеризує зреченність світу, “втечу із власного простору” [5, 8].

Фантастична повість В. Шевчука “Птахи з невидимого острова” – теж антиутопія. Замкнутий простір – острівна територія – є анти-ідеалом, моделлю устрою тоталітарної держави [6, 51]. Як і у В. Голдінга, зло у В. Шевчука – це насилля, зумовлене одразу кількома чинниками. Але феномен зла український письменник інтерпретує по-іншому. Шевчук робить акцент на колективному злі в межах тоталітарної держави і теж показує особистість у ситуації вибору: Олізар Носилович неймовірними зусиллями виривається з турецької неволі; його втеча з галери уособлює шлях, який історично судився всьому українському народові. Однак герой отримує лише ілюзію свободи на невидимому острові. Дуже швидко він розуміє, що за зовні гречною поведінкою князя Білінського та його підлеглих криється страшна безжалісна сила, непокора якій карається так само жорстоко, як і непокора турецьким поневолювачам. У мешканців острова немає майбутнього, вони всі – заручники свого ж устрою, своєї “цивілізації”.

Фантастичні люди, фантастичні речі, фантастичні простір і час, що змінюються, спливають за власними законами: ілюзорний світ невидимого острова є нерушною системою, злом, проти якого постає Олізар. Його мікрокосм – поле нескінченних страждань, де теж часто правує страх.

На невидимому острові можлива лише єдина втеча – у себе, у свої марення і спогади. Олізар, як колись у турецькому полоні, марить сонцем свободи, рідною землею і посилає у світ пісню: “Тоді він заспівав... він заспівав туди, в простір, намагаючись труснути слабкими руками грубу й нерушну стіну... І він вмирав тут, біля бійниці... він каменів тут, хоч тріпотів у ньому кожен м’яз. Слова летіли у простір, як стріли, пущені у всесвіт, і губилися. Губилися безповоротно у безлунному безмежжі, у цій тиші просторій та незорій” [8, 262].

Таким чином, в українському романі зло нав’язується особистості, а в англійському воно є власне особистісним вибором, хоч і неусвідомленим. Людина у Шевчука стоїть “поза злом”, і лише обставини, влада, страх, породжений нею, визначені владою і зовнішньою силою життєві ролі породжують зло. У “Володарі Мух” зло іманентно притаманне людині і чекає слушного моменту, щоб вийти з неї назовні [5, 8].

Оскільки В. Шевчук і В. Голдінг представляють різні національні літератури, у кожного простежується свій національно-ментальний підхід до розуміння проблеми зла. Український письменник надає особливої ваги волі, поетизує її, відбиває історичний досвід перебування українців у складі колишньої радянської імперії. В. Голдінг доводить, що моральні цінності є вищими за “логіку здорового глузду”, яку особливо шанують в англійському суспільстві [5, 9].

Серед інших чинників автори обох аналізованих романів вбачають причину породження зла в замкнутому просторі – у його прямому й переносному значеннях. І В. Голдінг, і В. Шевчук розглядають проблему моральної деградації у межах чужого замкнутого простору, обґрунтовують думку про те, що її причиною стає страх, відчуття невизначеності, яке призводить до неадекватної поведінки, неадекватного сприймання часу, обмеження особистісної волі. Віртуальні просторові моделі в романах “Птахи з невидимого острова” та “Володар Мух” мають спільні риси. В обох творах простір є активним середовищем зла, здатним впливати на людину через зовнішні фактори: спека, злива, пожежа, скельний замок, джунглі, загроза насилля від інших людей (“Володар Мух”); осібний острів, брама, частіше зачинені “великі важкі дубові двері” [8, 191], “наш” світ, малесенький острівець і – як альтернатива – “великий світ”, “великий, чарівний, безмежний світ”, “світ, якому нема кінця і краю” [8, 228] (у “Птахах з невидимого острова”).

Часова парадигма романів теж складна. У романі В. Голдінга часова відносність, невизначеність тривалості перебування на острові призводять до конфліктів, абсурдних обмежень, що стає причиною морального регресу. У В. Шевчука часові зміщення дають можливість “опукліше показати якийсь порух душі... героя, його рефлекторні розмисли. Адже для притчової розповіді важливішими є людина не в системі реалій, а в системі філософських координат, та “мисленна” атмосфера, духовний простір між землею і небом, котре вабить можливістю “польоту”, духовний вимір заданої автором ідеї твору...” [6, 50–51].

Д. Єфимова акцентує увагу на тому, що у своїх роздумах про природу людини В. Голдінг використовує біблійні мотиви та образи. Так, сама назва твору “Володар мух” походить із давньоєврейської мови, де “Вельзевул” – одне з уживаних у Біблії імен пропачаючого янгола, князя тьми. Воно викликає асоціації з первородним гріхом, злом, яке існує всередині людини, і переносить оповідь із земної, горизонтальної площини, де плине звичайне, буденне життя на острові, у духовну, ніби вертикальну, сферу, де реальність набуває філософсько-релігійного осмислення [2, 3].

За християнським каноном, через гріхопадіння Адама і Єви людина грішна від самого народження, вона хворіє на зло і передає цю спадкову хворобу своїм нащадкам. Бог знає про це, тому посилає на землю Сина Свого, щоб кожний віруючий не загинув, але мав життя вічне. Образом святого-визволителя є і в романі В. Голдінга образ Саймона. Він утверджується в думці про те, що Звір живе не в джунглях, а всередині кожної людини. Але коли хлопець намагається донести правду до інших, його по-звірячому вбивають. “Там, унизу” він зустрів свого Звіра, як пророкував Володар Мух [2, 3–4].

Письменник ніби канонізує свого персонажа, причисляє до лику святих мучеників, наділяючи німбом [2, 5]: “Чистота, яка насувалася на прибережну мілізну, повнилася якимись дивними, місячними створіннями з полум’яними очима. То тут, то там більші камінчики зблискували в світлі, наче вкрившись перламутром... Вода піднялася ще вище, прибрала пасма шорсткого Саймонового волосся яскравим світлом. Засріблилася лінія його щоки, плече засвітилося мармуром скульпути. Дивні прибудні істоти з полум’яними очима й розпливчастими обрисами запорались навколо його голови... вода прибувала. Облямоване китицями цікавих блискучих істот, а саме посріблене світлом вічних сузір’їв, мертво тіло Саймона повільно попливло у відкрите море” [1, 192–193].

Антиподом Саймона у творі є Звір, Володар Мух. На відміну від біблійного Вельзевула, Звір не персоніфікований, він є узагальненням Зла. Усе, що пов’язане з появою Повелителя Мух, супроводжується гниттям і тлінням. Змальовуючи Володаря Мух, автор матеріалізує метафору, грає на периферії буквального й символічного значень, від живого – до мертвого, від мертвого – до інфернального [2, 5–6].

Отже, В. Голдінг виходить за межі “книжки для дітей”, він розповідає притчу, висловлюючи свої думки щодо природи зла і застерігаючи своїх сучасників. Однак роман має не лише притчовий, а притчово-параболічний сенс. Християнські мотиви збільшують кількість можливих тлумачень і, таким чином, надають дії майже космічного масштабу, можливість на прикладі групи дітей простежити історію цивілізації. “Незважаючи на всю вигадливість і незвичайність символіки й стилістики, роман В. Голдінга – частина складного духовного життя нашого часу, відтворює його трагізм і невирішені та навряд чи такі питання, які піддаються вирішенню” [2, 6].

Як і у В. Голдінга, у В. Шевчука відчутні християнські і навіть язичницькі мотиви. Шевчук створює універсальну картину світу за допомогою традиційних елементів світобудови: вогню, повітря, води, неба, сонця тощо. На цьому тлі постає парадигма людської душі “з її різнополюсовими мікроскопічними “небом” і “землею” як віддзеркаленням макрокосмосу” [6, 50]. Автор також дає зрозуміти, що біблійні “рай” і “пекло” знаходяться в душі самої людини. Використавши притчу про блудного сина, він говорить про повернення героя до самого себе, до своїх джерел. Однак на шляху Олізара до його сутності, до єднання й гармонії з рідним середовищем стоїть тоталітарна влада, яку уособлено в образах князя Білінського, того устрою, законів, що панують на невидимому острові.

У тривозі за людину, за її долю й полягає спільна думка у творах-притчах В. Голдінга й В. Шевчука.

Список використаних джерел

1. Голдінг В. Володар мух / В. Голдінг // [перекл. С. Павличко]. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 253 с.
2. Єфимова Д. А. Библийские мотивы и образы в романе У. Голдинга “Повелитель мух” / Д. А. Єфимова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – № 24 (55): Научный журнал. – СПб. : Книжный дом, 2008. – С. 117–120.
3. Каніболоцька О. А. Формування вміння здійснювати композиційний аналіз художнього твору на уроках зарубіжної літератури. На матеріалі роману В. Голдінга “Володар мух” / О. А. Каніболоцька // Зарубіжна література. – 2006. – № 11. – С. 24–29.
4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.
5. Ліщинська Н. М. Парадигма зла в сучасному українському, польському й англійському романі (Валерій Шевчук, Стефан Хвін, Вільям Голдінг): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.05 “Порівняльне літературознавство” / Н. М. Ліщинська. – Тернопіль, 2007. – 18 с.

6. Тарнашинська Л. Парадигма “нової реальності” Валерія Шевчука / Л. Тарнашинська // Слово і час. – 1998. – № 6. – С. 46–51.
7. Уильям Джеральд Голдинг. – Режим доступу : <http://www.peoples.ru/art/literature/prose/roman/golding/>
8. Шевчук В. О. Птахи з невидимого острова: [роман, повісті] / В. Шевчук. – К. : Радянський письменник, 1989. – 469 с.

Анотація. У статті досліджуються притчові форми осмислення макро- і мікрокосму людини. Аналіз проблеми здійснюється на матеріалі роману В. Голдінга “Володар мух” і повісті В. Шевчука “Птахи з невидимого острова”. Типологічні сходження особливо яскраво простежуються у їх формозмісті, так само як і відмінності свідчать про “самість”, оригінальність англійського й українського письменників. Автори розгортають хронотоп духовно-регресивної історії цивілізації, стверджують, що біблійні “рай” і “пекло” знаходяться в душі самої людини. У тривозі за неї, за її долю й полягає спільна думка великих майстрів слова.

Ключові слова: Притча, притча-парабола, хронотоп, макро- і мікрокосм людини.

Summary. The author of the article researches parables forms of comprehension macro- and microcosm of the human being. The problem of analysis carried out on the material of the W. Golding's novel “Lord of the Flies” and V. Shevchuk's novel “Birds of the invisible island”.

In the W. Golding's novel “Lord of the Flies” completely incarnated form and ideas of parable. He tells of the threat of human degeneration and regression development of society. English writer thinks that evil is natural and it is present in each person as a part of itself, its microcosm and pushing for the terrible deeds. In the novel psychological factor of the evil first of all is fear. The author investigates artistically its anatomy using landscape to creates a violence foretaste and builds associative chains that convey the birth of evil in man. The evil became more expressive by using methods of delirium, paintings of mental disorders and insights (the image of Simon).

V. Shevchuk's fantastic story “Birds of the invisible island” is an artistic model system of a totalitarian state. The author warns the society about the terrible force and treachery of evil. However, V. Shevchuk accentuates the idea that evil comes to person from outside and shows her in a situation of choice (the image of Olizara Nosylovycha). An illusion of freedom which person aspire but cannot achieve created in the story by using the image of fantastic people and fantastic things, fantastic time and space which passed by their own laws.

W. Golding and V. Shevchuk consider the problem of moral degradation in the verge of someone closed space and complex temporal paradigm. Undefined duration of time leads to conflicts, absurd restriction of liberty which caused to moral regress.

Both works reveal that art and philosophical aspects of external and internal time-space is usual pagan and uttermost is a Christian myths that create more expressive form of parable and parable-parabolic content. Authors artistic trace the spiritual and regressive history of civilization and assert that biblical “heaven” and “hell” are found in the soul of the person. The common opinion of W. Golding's and V. Shevchuk's stories is an anxiety for her and for her fate.

Key words: Parable, parable-parabolic content, chronotope, macro- and microcosm of the human being.